

Genre, hypertext och etnografiskt perspektiv?

Om begrepp som hjälp och hinder i utforskningen av nya textkulturer

Anna-Malin Karlsson

This article takes its starting point in experiences from my investigation of personal homepages. The main issues explored are to what extent and in what way the concepts we use in research can help or hinder us in our ambition to reach a deeper understanding of human social interaction. The idea of genre as typified rhetorical action, implying that genres are culturally visible and thus dominant, is contrasted with the ideals of ethnography and ethnomethodology where human activities are studied with focus on the micro-level. I also discuss how concepts such as multimodality, hypertext and hypermediacy can be used to create boundaries and thus stand in the way of a more holistic understanding of how different text cultures relate to one another. Before choosing theoretical and ideological frameworks we need to decide whether we want to 1) focus on complexity and uniqueness or rather to generalise, 2) stress coherence and holistic understanding or rather highlight the deviant.

Samhälls- och humanvetenskaplig forskning är allt oftare begreppsstyrd, något som bland annat Holmén (2003) påpekar i en artikel i nr 1 av tidskriften *Tvärsnitt* 2003. Holmén diskuterar »spänningen mellan å ena sidan den takt med vilken det vetenskapliga språket numer 'berikas' samt, å den andra, den tilltagande förgängligheten och tillfälligheten hos det språk och den begreppsapparat vi begagnar för att analysera och förklara världen« (44). Holmén är kritisk mot det trendtänkande som han menar kännetecknar mycket av den humanistiska och

samhällsvetenskapliga forskningen idag. Populära termers tjuskraft gör att allt fler använder ord som *globalisering* och *genus* för att få vara med i gemenskapen snarare än för att just dessa termer är de mest adekvata för den aktuella forskningsuppgiften. Detta leder till en stor osäkerhet kring begreppens innehåll, vilket i sin tur kan leda till att vetenskapen urholkas, enligt Holmén. Liknande tankar framförs av Holmquist & Sundin (1998), även om fokus i deras artikel snarare ligger på internationaliseringens fallgropar och riskerna med att »falla i farstun för det utländska«. Detta får fungera som en tillspetsad men intressant utgångspunkt för denna artikel som ska handla om vilka begrepp vi kan och bör(?) använda oss av i forskningen om texter och kommunikation på Internet. Vilka konsekvenser får våra val av teoretisk inramning och begreppsapparat?

Forskning i mitt eget ämne, nordiska språk, har av tradition snarast varit materialstyrd och empirisk i sina utgångspunkter. Våra avhandlingar har karakteriserats av att de tar sig an ett visst material,¹ ett antal medeltida predikningar eller ett visst urval nutida nyhetsprogram i TV, och beskriver det. Ju mer internationellt syftande forskningen är, desto mer begreppsorienterad måste den dock bli. Det är svårt att hävda sig i en engelskspråkig, icke-skandinavisk kontext med resultat i form av ett antal kategorier av textmönster som endast definieras av att de innehåller vissa specifika svenskspråkiga formelement. Internationell publicering underlättas utan tvekan om forskningen bygger på lätt igenkännbara, relativt abstrakta begrepp och är »top-down« snarare än »bottom-up«. Som exempel på användbara och populära begrepp i internationella språk- och textvetenskapliga sammanhang kan nämnas *genre*, *diskurs*, *multimodalitet* och *intertextualitet*.

Reflektionerna som görs i denna artikel har huvudsakligen sin utgångspunkt i mitt avhandlingsarbete om personliga hemsidor (Karls-son 2002). Jag hade där ambitionen att förklara detta till synes ganska speciella fenomen på ett sätt som var begripligt och relevant även för den som inte fascinerats av den nya tekniken. I förhållande till kunskapsbildningen i mitt eget ämne ville jag alltså beskriva mitt material

på ett sätt som betonade kontinuitet snarare än traditionsbrott. Detta hade jag förstås kunnat göra genom att räkna ordklasser eller undersöka textbindningstyper, men jag valde att ansluta mig till den typ av socialkonstruktivistisk och sociosemiotisk diskursanalys som vuxit sig allt starkare inom nordistiken och som representeras bland annat av projektet Svensk sakprosa (Svensson, Josephson & Selander 1996). Denna forskningsinriktning kan sägas kännetecknas av en viss eklekticism, där traditionella språkvetenskapliga analysverktyg kopplas till socialt förankrade makrobegrepp som just de som nämnts ovan: *genre*, *diskurs*, *diskursordning*, *institution* och liknande. Inte sällan är begreppen utgångspunkten och den (ofta ganska selektiva) språkliga analysen ett sätt att visa på och exemplifiera hur sådant som diskurser och röster tar sig uttryck i texterna. En stor del av mödan ägnas åt att definiera och problematisera dessa begrepp som alltså inte kan sägas ha någon allmänt vedertagen innebörd (jfr återigen Holmén 2003). Exempelvis har ett par av de mest citerade sakprosarapporterna ägnats åt teoretiska reflektioner (Ledin 1996, 1999) och som en del av slutrapporteringen ges en teorivolym (Englund & Ledin 2003) ut där just de nämnda begreppen – med tillägg av bland annat *genus* – ägnas åtskilliga sidor av reflektion.

När jag arbetade med avhandlingen såg jag en orientering mot det diskursanalytiska som ett sätt att sätta in de personliga hemsidorna i ett historiskt sammanhang. Jag ville undvika den typ av särskiljande man lätt åstadkommer genom att tala om »Internetspråk« eller för att ta exempel från andra områden, »kvinnospråk« eller »ungdomsspråk« (jfr Karlsson 1998). Från början trodde jag också att *genre* skulle bli centralt i min undersökning, bland annat eftersom det på senare tid varit på modet inom den svenska och nordiska textforskningen och är den variabel eller analysnivå som tydligast kan kopplas till social kontext. Begreppet spelar också en stor roll i sakprosaprojektet och används där bland annat till att beskriva förändring av textkulturer. Genre är ett av de begrepp jag vill ta upp till diskussion i denna artikel, och jag börjar med det eftersom det illustrerar flera av de problem jag vill belysa.

Genrebegreppets status i den språkvetenskapliga textforskningen härleds ofta tillbaka till Bakhtins² (1986) teori om talgenrer («speech genres»). Bakhtin ser här genrer som ett grundläggande sätt att förstå språk i bruk, talat såväl som skrivet, kulturellt privilegierat såväl som vardagligt. Sanningen är dock att genrebegreppet framför allt använts för att beskriva socialt väletablerade och uppburna textkategorier, framför allt i skrift. Det är också så ordet genre används i allmänspråket.

De mest citerade språkvetenskapliga genredefinitionerna under de senaste decennierna härör ur forskningen om akademiskt skrivande, framför allt i USA. Trots utgångspunkten i det språkliga råder här mestadels stor enighet om att genre teoretiskt bör ses som en del av en social process och inte främst definieras som en uppsättning textdrag. Källan framför andra kan sägas vara Millers (1984) uppsats »Genre as Social Action« där hon argumenterar för att »a rhetorically sound definition of genre must be centered not on the substance or the form of discourse but on the action it is used to accomplish« (151). Millers resonemang om genre öppnar för en mycket bred tillämpning. Hon uttalar sig inte explicit om välkända texttyper eller kulturellt synliggjorda och upphöjda praktiker, utan lyfter fram typifiering som det centrala fenomenet. Sociala processer återkommer, vi typifierar – dvs. börjar känna igen dem som olika sorter – och därmed skapas mönster både i hur vi handlar och hur vi uttrycker oss. Typiska textmönster blir därför en naturlig följd, men är underordnad typifieringen av social handling. Ett sådant genrebegrepp verkar lovande för den som vill undersöka tämligen utforskade verksamheter där vi ännu inte vet så mycket om typifiering av vare sig sociala praktiker eller textmönster. Resonemanget med sin betoning av process snarare än produkt ger löften om att det går att studera genrer i bildande.

När Berge & Ledin (2001) tecknar en översikt över genrebegreppets ställning i språk- och textforskningen identifierar de tre huvudsakliga kunskapsintressen. Det första kallar de en »nomotetisk kultur- och människoteori« (9) och hit för de bland annat ovan nämnda Miller. Nomotetisk ställs ofta mot idiografisk, och som jag uppfattar det bör

man förstå det beskrivna kunskapsintresset som närmast positivistiskt och inriktat på förklaringar av orsak-verkan-karaktär (medan det idiografiska perspektivet snarast är problematiserande och kvalitativt). Forskning om genre med nomotetisk inriktning skulle då se genre som en (logisk) följd av vissa kombinationer av specifika sociala faktorer. Det andra kunskapsintresset kallar Berge & Ledin dock inte för idiografiskt, utan för »en inriktning som snarast förstår sig själv som tillämpad och praxisorienterad« (9). Hit förs andra amerikanska forskare som Berkenkotter & Huckin (1993), liksom Swales (1990). Som jag förstår det ansluter sig även forskningen inom sakprosaprojektet till detta kunskapsintresse. Skillnaden mellan de två nämnda inriktningarna framstår dock för mig som mindre tydlig än den mellan dessa två och den tredje, som Berge & Ledin beskriver som »skolbildningar som präglas av ett kritiskt perspektiv« (9). Hit förs framför allt den australiska genreskolan med rötter hos Halliday. Samtidigt nämns den systemiska genreteorin som exempel på det nomotetiska kunskapsintresset – något som talar för att det faktiskt handlar om en uppdelning i två steg: först två typer av vetenskapsteoretiskt perspektiv (ung. positivism vs hermeneutik), sedan två typer av hållning till vetenskapens tillämpning: att reproducera eller att förändra.

Det jag ser är trots allt likheterna. Inte i någon av inriktningarna är det ett huvudproblem att urskilja genrerna, eftersom de redan är mer eller mindre kända. Olika forskare kan ha olika skäl till att vilja beskriva genrer (lära ut skrivande, förstå en historisk process eller förändra en viss utbildningskultur) men de vet i allmänhet vilka genrer de studerar. Visserligen hittar man i en antologi om synen på genre inom »New Rhetoric« en artikel av Paré & Smart (1994) som koncentrerar sig just på genrejakt i utforskad terräng. De verksamheter de undersöker är dock endast marginellt exotiska, eftersom det handlar om den typ av arbetsplatser där de studenter vi utbildar på universitet och högskolor en dag kan komma att arbeta. En poäng har dock Paré & Smart när de antyder att genrer kan vara långt mindre medvetandegjorda i dessa verksamheter än på universiteten. De föreslår helt enkelt att genre

definieras som regelbundenheter i fyra dimensioner, nämligen när det gäller textdrag (»textual features«), skribenters och läsares sociala roller (»social roles«), involverade kompositionsprocesser (»composing processes«) och läspraktiker (»reading practices«). Det hela ser ut som en konkretisering och insnävning av Millers genredefinition.

I mitt arbete om personliga hemsidor försökte jag fånga tillblivande genrer genom angrepp från flera håll. Jag försökte i möjligaste mån observera verksamheten på och omkring hemsidorna genom att besöka dem regelbundet, notera uppdateringar och läsa i gästböckerna. Jag intervjuade innehavarna, både med färdiga frågeformulär och genom mer öppna följdintervjuer. Ofta kontaktade jag dem när jag sett något hända med hemsidan och frågade om detta. Frågorna syftade till att ringa in den verksamhet – eller de verksamheter – som hemsidorna ingår i. Jag frågade om rutiner, om innehavarens uppfattning om vilka som läste och varför, om varför innehavaren hade en hemsida, om tankar och funderingar kring texter och publicerande. Jag genomförde också experiment med en del av innehavarna. Dessa syftade till att locka fram och explicitgöra deras egna begrepp rörande sådant som texter, texttyper och textkvalitet. Därtill gjorde jag egna, semiotiskt inriktade textanalyser. (Mer om metoderna kan läsas i Karlsson 2002.) Till viss del hade jag själv kännedom om hemsidetillverkning, men den hemsida jag själv gjort tillhörde tveklöst ett annat sammanhang och jag kunde inte räknas som en kulturell insider.

Jag kunde i slutet av undersökningen säga en hel del om en personlig hemsidas typiska uppbyggnad, både på vad som kan kallas formatnivå³ och vad gäller de enskilda sidorna. Med innehavarnas hjälp hade jag rekonstruerat ett system av texttyper där en del kunde sägas tillhöra hemsidans kärna medan andra var mer perifera. Innehavarna uppvisade relativt stor samstämmighet när det gällde vilka kategorier de skapade i experimenten och de benämnde dem på någorlunda likartade sätt. Utifrån intervjuerna och observationerna kunde jag också räkna upp ett antal sociala praktiker i vilka hemsidorna spelade en roll. Det gick även att koppla vissa praktiker till vissa sidkategorier. Hade jag då hittat

hemsidans genresystem? Var *länksida* en genre och *fotosida* en annan? Eller var den personliga hemsidan som helhet en genre? Jag kunde helt enkelt inte svara på den frågan eftersom det berodde på från vilket håll man såg det. Kom man direkt till en persons fotosida, som kanske ingick i en webbring av fotosidor, då uppfattade man den säkert som en genre. Men såg man den framför allt som en del av den personliga hemsidan, där man kanske uppfattade egosidan (självpresentationen) eller dagboken som det viktigaste, ja då blev det annorlunda. Och de sociala praktiker jag formulerade (som *bedöma och bli bedömd* samt *umgås med vänner*) kunde också ses som både separata och inordnade i varandra. Det är frestande att beskriva den personliga hemsidan och verksamheterna kring den som extremt dynamiska. Risken är bara att dynamiken snarare är ett resultat av min otillräckliga förståelse som utomstående, än en valid beskrivning av någon verklighet alls.

Här följer en lista över några av de ofta anförda kontextbaserade genrekriterier som jag fick problem med:

- *Diskursgemenskap* (Swales 1990). Enligt Swales kännetecknas gener av att de »ägs« av diskursgemenskaper. Hemsidainnehavarna i min undersökning kan visserligen utifrån sett sägas utgöra en grupp: de var chattare som gjort egna hemsidor och som hade sporadiska sociala kontakter med varandra. De uppfattade dock inte sig själva som en grupp, och om de tyckte att de tillhörde en diskursgemenskap så var det kanske snarare »vi som chattar på Entrén«, »vi som skriver nätdagbok« eller »vi dansbandsintresserade«. Upplevelsen av gemenskap sammanföll alltså inte med självklarhet med mitt urval och definierades inte av innehavet av en personlig hemsida – annat än i vissa enstaka fall. (Dock kan man anta att min undersökning kan ha bidragit till att skapa en uppfattning av gemenskap bland de tillfrågade.)
- *Gemensamma retoriska mål* (Swales 1990). Swales menar också att en diskursgemenskap har gemensamma retoriska mål och att de använder genrererna som ett medel att uppnå dessa. Eftersom innehavarna

inte entydigt uppfattade sig som en diskursgemenskap varierade förstås de mål de uppgav att de hade med hemsidorna. Många uttryckte paradoxalt nog att de inte gjorde sidorna för någon annan än sig själva. Andra uppgav chattargemenskapen som en relevant kontext. Ytterligare andra ville skriva för så många okända som möjligt. En del svar liknade dem man kan tänka sig att man får om man ställer en liknande fråga till skönlitterära författare.

- *Återkommande situationer och handlingar* (Miller 1984). Här uppstod en rad problem: Vad menas med återkommande? Hur mycket får något variera för att få kallas återkommande? Och vem definierar situationer på nätet? Den som besöker webbsidan eller den som gör den? Kan man som deltagare i en nätbaserad verksamhet typifiera utifrån något annat än det man ser på skärmen? De som ingår i ett mer konkret sammanhang, exempelvis som forskare vid en akademisk institution, kan lätt känna igen exempelvis vetenskapliga workshops utifrån ett flertal faktorer: De förekommer i samband med större konferenser. Någon är ordförande och det finns i allmänhet en panel som förberett inlägg. Ordet fördelas på ett visst sätt och det hela skiljer sig när det gäller yttre former tydligt från exempelvis ett plenarföredrag. På nätet är en stor del av den fysiska praktiken endast synlig för den enskilde användaren. Ingen vet när jag besöker Magnus hemsida och min kunskap om hur andra använder den kommer främst av vad jag kan läsa ut av Magnus besöksräknare och inläggen i hans gästbok. På så sätt är det mesta av det sociala i verksamheten textmedierat och inte knutet till gemensamt upplevda situationer.
- *Likheter vad gäller kompositionsprocesser och läspraktiker* (Paré & Smart 1994). Problemen med dessa faktorer hänger ihop med vad som sagts ovan om vad som exponeras och vad som inte exponeras i skriftkulturer på Internet. Paré & Smart formulerade sina kriterier utifrån sina erfarenheter av fältarbete på kontor. Det kan sägas ingå i kontorets skriftkultur att öppet exponera såväl sitt skrivande (man går till skrivaren och hämtar olika versioner, sätter sig vid fikabordet

och går igenom olika utkast etc.) som sitt läsande (man går kanske till personen i rummet intill och visar ett brev man just fått). En del av detta kunde jag få kunskap om genom att fråga hemsidoinnehavarna, men frågan är fortfarande om eventuella likheter eller olikheter över huvudtaget är relevanta så länge dessa praktiker inte visas upp för andra deltagare i (den potentiella) genregemenskapen.

Mycket talar alltså för att det är just i texterna som potentialen för typifiering och igenkänning finns när det gäller personliga hemsidor. När innehavarna berättar hur de lär sig hur de ska göra berättar de samstämmigt att de tittar på hur andra gjort sina sidor och sedan lånar idéer. De sidor de tittar på kan dels vara andra personliga hemsidor, dels helt andra webbplatser om helt andra saker – till och med företags och organisationers produkter. På något sätt verkar det som om hemsidoinnehavarna går bakvägen och startar i texterna för att genom dem frambesvärja de verksamheter de vill delta i.

Frågan är dock varför jag uppfattar detta som en bakväg. Kanske skulle man kunna säga att nutida språkvetares förståelse av genre medvetet eller omedvetet präglas av modeller som i grunden bygger på kännedom om ett relativt snävt material (exempelvis studentuppsatser eller forskningsartiklar). Dessa ingår i verksamheter där de institutionella ramarna är så etablerade och så synliga för alla inblandade att regelbundenhet i textutformningen kan ses som sekundär – både av deltagarna i verksamheten och av forskarna. Med all sannolikhet formulerade inte Miller sina tankar om genre med utgångspunkt i erfarenheter av material som mitt. Miller undervisar i akademiskt skrivande, precis som Swales (1990), Berkenkotter & Huckin (1993) och de flesta av de forskare som ofta citeras när genre ska definieras. Och förmodligen är det lättare att abstrahera utifrån en djup förstahandskunskap om redan kända genrer, än att leta efter genrer utifrån abstrakta definitioner i en terräng som inte riktigt stämmer med kartan. Även i ett pedagogiskt perspektiv förefaller det rationellt att fokusera sociala roller och retoriska handlingar, eftersom det förmodligen kan skapa en djupare förståelse för verksamheten än om

studenterna sattes att memorera prototypiska textmönster. Man kan då fråga sig hur en sådan i grunden ganska snäv och pragmatiskt motiverad syn på genre kan vara till hjälp i historiskt eller kulturellt komparativa undersökningar? Hur förhåller man sig till exempel till genrebegreppet i sakprosaprojektets avslutande teorivolym?

Ledin & Selander (2003) tar här tydligt ställning för en syn på genre som »en beroende variabel«. Med detta menar de att genre i sakprosaprojektet inte varit en utgångspunkt, ett sätt att etablera en undersökningskorpus, utan »något att undersöka i sig« (97). De håller alltså fast vid ambitionen att inte ta genrer för givna – en naturlig följd av att man ser dem som relativa i förhållande till konkreta verksamheter och därmed tid och rum. De betonar också starkt att genre inte har »så stort förklaringsvärde när det gäller att förklara hur text och språk används« (98). De skriver:

På ett sätt medför perspektivet att genre inte blir ett teoretiskt begrepp i snävare bemärkelse. Dvs. de grunder på vilka genrer utskiljs varierar mellan olika verksamheter och olika historiska epoker, vilket gör det omöjligt för forskaren att utgå från givna kriterier i en genreanalys (98).

Tittar man närmare på de exempel som anförs får man en aning om hur genrer identifieras empiriskt. I Gustafssons (1998) studie av pamfletter (refererad i Ledin & Selander 2003) konstateras att pamfletterna sammellan uppvisar mycket olika textstrukturer. Dessutom kan en text publicerad i ett visst sammanhang vara en pamflett medan samma text i en annan inramning inte är det. Det som istället definierar genren är de specifika roller som finns runt pamfletten: avsändaren är anonym och mottagaren kan vara fiktiv. Syftet är att indirekt bedriva politisk debatt och att på vägen dit undgå censur. Verksamheten kännetecknas också av polemik, så att en pamflett ofta är ett svar på en annan (vilket väl till viss del kan sägas höra till textstrukturen). Ledin & Selander påpekar att Gustafsson etablerar genren på grundval av verksamhetsanalys. Det torde dock också spela en avgörande roll i sådana här sammanhang

att de flesta av dessa texter faktiskt etiketterats som texter ur en viss genre – här pamfletter⁴ – och synliggjorts som sådana både i sin samtid och för eftervärlden. Skillnaden mellan att utgå från genrer (göra dem till oberoende variabler) och att blottlägga dem (behandla dem som beroende variabler) skulle därmed i praktiken kunna reduceras till en skillnad i fokus, eftersom man i båda fallen faktiskt utgår från en idé om vilken genren är och vilka texter som räknas dit. Förmodligen är det mycket svårt att i ett historiskt material identifiera genrer om man inte från början har en mycket välgrundad (exempelvis utifrån namngivning) hypotes om vilka de är. Detsamma kan antas gälla för verksamheter som är kulturellt avlägsna, inte genom tid utan genom att forskaren själv inte har förstahandskännedom om dem – som med personliga hemsidor. Hur detta kan ta sig uttryck kan illustreras av ett exempel från ett helt annat sammanhang än Internet.

Jag arbetar för närvarande i projektet Skriftbruk i arbetslivet⁵ som syftar till att beskriva skriftens roll i vanliga yrken i Sverige idag. En uttalad ambition för oss är att blottlägga det »osynliga«, det icke-medvetandegjorda. I samband med att jag slutförde min första fallstudie som behandlade två byggarbetsplatser (Karlsson 2003) läste jag en artikel som tar upp begreppet genre ur ett perspektiv som skiljer sig från dem som diskuterats ovan. Winsor (2000) skriver om ett företag som tillverkar jordbruksutrustning, och undersöker där skrivandet bland ingenjörer (dvs. akademiker) och tekniker (dvs. arbetare). En genre som båda grupperna använder och känner till är arbetsordern. Denna typ av text skrivs av ingenjörerna för teknikerna. Den benämns och den diskuteras. Den anses helt enkelt viktig, och om något i arbetet går fel kontrollerar man alltid arbetsordern för att utesluta att felet begåtts av ingenjören. Teknikerna skriver också, men deras lappar och minnesnoteringar kallas knappast texter. De uppfattas absolut inte som generiska, utan snarare som helt individuella och situationsbundna fenomen. Winsor skriver:

One of the characteristics of these technician-generated texts is that within AgriCorp, they were perceived as more improvised and idiosyncratic than work orders. (...) no one would say that in writing a work order, an individual engineer spontaneously created a textual form in response to a unique problem. That is, work orders were perceived as generic, as texts whose form was shaped by the organisation as a whole and behind which the authority of the organization lay.

In contrast, the texts that the technicians created were seen as shaped by individuals (...) (178)

Winsor diskuterar orsakerna till detta genom att ställa individ mot organisation. Vissa personer (ingenjörerna) uppfattas som representanter för organisationen, medan andra (teknikerna) uppfattas som enskilda individer. Vad som får genrestatus eller inte hänger ihop med denna distinktion: det som förknippas med organisationen uppfattas som generiskt och det som skrivs av »individer« uppfattas som unikt – detta trots att arbetsorderna kan variera högst avsevärt vad gäller textuell struktur medan teknikernas anteckningar kan vara nog så systematiskt utformade – och återkommande. Winsor beskriver det som att själva igenkännandet av en genre har politiska grunder: »people in organizations do not have equal rights to authorship of all genres nor are the texts different people produce equally likely to be regarded as genres« (156).

Kanske visar detta på ett problem med att låta genrebegreppet vara brukarorienterat – och med att överhuvudtaget använda verksamhetsdefinierade begrepp – eftersom man då tenderar att reproducera osynlighetsmekanismerna. Varje resonemang om typifiering och igenkänning bygger på att detta sker på någons villkor, och i varje kultur finns det aktörer som genom sin position avgör vad som ska stå som mall för typifiering och vad som ska kännas igen. De mönster som är explicitgjorda på makroplanet i en verksamhet är de som är kulturellt dominerande. På så sätt finns det en konflikt mellan ett systematiskt och förutsättningslöst sökande efter mönster (om nu detta är möjligt) och en lyhördhet för vad den studerade verksamheten själv valt att framhålla. Här vore

det på sin plats att återkomma till frågan om olika kunskapsintressen: vill man studera det dominerande, det redan synliggjorda, eller vill man komma bakom de explicitgjorda strukturerna?

Det systematiska och förutsättningslösa sökandet efter mönster är faktiskt idealet för ett perspektiv som många textforskare säger sig sympatisera med: det etnografiska, ambitionen att beskriva en verksamhet på verksamhetens egna villkor, inifrån som en deltagande observatör. Inom språkforskningen är det kanske CA, Conversation Analysis, som gör störst anspråk på att arbeta med interaktionsbaserade och icke-generaliserande analyser. Grunden för CA, den sociologi som går under namnet etnometodologi (Garfinkel 1967), brukar beskrivas som en strävan efter att förstå hur människor gör för att skapa meningsfulla (mikro-)strukturer i den kaotiska sociala verkligheten. En etnometodolog har vanligen inga hypoteser och inga på förhand givna analyskategorier. Genom ingående studier av enskilda fall (för en CA-forskare handlar det om inspelade och transkriberade samtalssekvenser) kan man dock försiktigt börja urskilja mönster, men inte mer generaliserande än att ett samtal förefaller organiseras av närhetspar som fråga – svar, erbjudande – mottagande etc. (För en introduktion till samtalsanalys generellt, se Norrby 1996.) Analysen syftar dock inte till vetenskapliga idealiseringar eller typifieringar, utan till att beskriva den kompetens vardagsmänniskorna besitter. I detta perspektiv, och med sådana ideal, förefaller genrebegreppet, liksom förmodligen de flesta begrepp som gör anspråk på att definieras i relation till olika verksamheter, kunna stå i vägen för en förutsättningslös förståelse och ett försiktigt blottläggande av detaljer. I genrernas natur ligger ju att de är synliga och explicitgjorda, och därmed grova och typifierande. Den som vill kombinera genre med ett etnografiskt perspektiv skulle därmed kunna få problem – något som dock kanske inte blir tydligt förrän de områden som utforskas är tillräckligt okända för forskaren.

En motsatt strategi för en utforskare av personliga hemsidor vore att inte sträva efter en holistisk förståelse av människans sociala interaktionsmönster, utan istället bejaka det klart särskiljande, exempelvis

genom att ta fasta på mediet som ju är relativt nytt och annorlunda. När jag orienterade mig i Internetforskningen mötte jag en begreppsapparat som i sig inte nödvändigtvis var särskiljande eller teknikdeterministisk, men som tog fasta på någon aspekt av det vi uppfattar som nytt. Ett exempel på detta är *hypertext*, en term som vanligen refererar till en icke-linjär textstruktur som är hierarkiskt ordnad eller (i sin renaste form) nätverksorganiserad (se exempelvis Engebretsen 2000). Begreppet tar alltså fasta på en viss egenskap hos en text, men används nästan uteslutande om digitalt lagrade texter, vilket lätt gör att det uppfattas som en beteckning på texter i nya medier, framför allt Internet. Att hypertextbegreppet både lämpar sig och inte lämpar sig för att beskriva personliga hemsidor framgår av Karlsson & Ledin (2000). Frågan är helt enkelt vad man vill visa, och som jag ser det är inte personliga hemsidors hypertextualitet deras intressantaste egenskap. I Karlsson & Ledin (2000) visas också hur en veckotidning lika gärna kan beskrivas som en hypertext. Det är dock ett faktum att få undersökningar av papertexter och äldre material överhuvudtaget använder begreppet.

Snarlikt vid första ögonkastet är begreppet *hypermedia*. Fenomenet beskrivs av Bolter & Grusin (1999) som användandet av flera medier samtidigt, genom att ett medium inordnas i, och samtidigt samordnas med, ett annat. Ett exempel kan vara ett kollage där tidningsurklipp arrangeras på en bit kartong. Ett annat exempel som anförs är medeltida manuskript där anfangerna samtidigt som de ingår i texten lyfts fram som bilder och dekoreras. Det mest aktuella exemplet, och enligt Bolter & Grusin kanske det tydligaste, är dock en datorskärm med flera fönster öppna samtidigt. Hypermedia är alltså inget nytt, men fenomenet tar sig olika uttryck beroende på vilka medier som står till buds. »Hypermediacy«, liksom dess motsats »immediacy«, är båda möjliga effekter av *remediering*, »remediation«, den process då en medierad text paketeras om i ett annat medium. Bolter & Grusin skriver så här om detta fenomen: »Remediation did not begin with the introduction of new media. We can identify the same process throughout the last several hundred years of Western visual representation.« (Bolter & Grusin 1999:11) Och lite längre fram:

(...) *these new media [computer graphics, film, television, the World Wide Web and virtual reality; mitt tillägg] are doing exactly what their predecessors have done: presenting themselves as refashioned and improved versions of other media. (...) What is new about new media comes from the particular ways in which they refashion older media and the ways in which older media refashion themselves to answer the challenges of new media.* (14f.)

Det låter som rimliga tankar, men så länge dessa begrepp inte anammas inom exempelvis filologin eller konsthistorien spelar det mindre roll att man antyder en vilja att bygga broar. Begreppen skapar på grund av sin begränsade användning snarare en åtskillnad.

Den väg jag valde för att beskriva de personliga hemsidorna skulle kunna ses som en medelväg. Jag anslöt mig till Kress & van Leeuwens (1996) sociosemiotiska teori om *multimodalitet*. Detta begrepp beskriver texter som flersemiotiska, dvs. uppbyggda av flera meningskapande resurser: det verbala språket, bilder, layout etc. Här lurar dock också ett särskiljande eftersom Kress & van Leeuwen talar om en »new visual literacy«. Denna nya skriftkultur sägs bygga på moderna texters ökande multimodalitet och på språkets, bildernas och layoutens förändrade roller. Jag valde att låta idén om en ny multimodal skriftlighet ingå i min huvudsakliga frågeställning: anslöt de personliga hemsidorna till denna nya skriftkultur eller var de mer traditionella? Eftersom det gick att hitta både det nya och det gamla hos hemsidorna gjorde jag en poäng av det: hemsidorna var mångfacetterade eller för att använda ytterligare ett populärt begrepp – de var heterogena. På sätt och vis var det logiskt eftersom heterogenitet sägs känneteckna det postmoderna. I tider av social förändring blir texter splittrade och mångrostade och detta torde väl även kunna gälla i ett semiotiskt perspektiv.

Frågan kvarstår dock: hjälpte begreppen *multimodalitet* och *skriftkultur* mig – bättre än *genre* hade gjort – att sätta in hemsidorna i ett historiskt sammanhang och därmed betona kontinuiteten? Kanske handlar

frågan snarare om hur olika läsare tolkar mina resultat. Eftersom det är relativt okontroversiellt att påstå att multimodalitet och heterogenitet är nya fenomen, liksom att genrer blir allt mer dynamiska, finns risken att det är den delen av beskrivningen som är lättast att acceptera. Varje material tycks dra forskaren åt ett visst perspektiv och en viss begrepps- uppsättning. På samma sätt tycks varje teoretiskt perspektiv och varje uppsättning begrepp också ha sitt favoritundersökningsmaterial. De som är intresserade av gruppsamtal mellan kompisar i fritidssammanhang spelar sannolikt hellre in ungdomar på en fritidsgård än en grupp börmäklare på väg tillbaka från lunchen, eller en grupp 65-åriga damer på fikaträff (se dock Norrby 1997 för ett talande undantag). Likaså används begreppet heterogenitet sällan i undersökningar av runristningar (med undantag för Nord 2003).

Mycket av det som tagits upp i denna artikel har inte alls handlat specifikt om Internet eller om IT överhuvudtaget. Snarast har det handlat om problem som jag tror är gemensamma för utforskandet av det icke-etablerade och våra sätt att förhålla oss till det. En del funderingar rör ursprungligen frågan hur jag i min hemsidaundersökning skulle förhålla mig till annan forskning – och vilken annan forskning jag skulle välja att förhålla mig till (sakprosaforskningen eller Internetforskningen, för att bara nämna två möjliga val). Andra tankar rör den möjliga paradoxen i att vilja skildra en verksamhet på verksamhetens egna villkor samtidigt som man vill se bakom de dominerande och explicitgjorda strukturerna. Funderingar i båda dessa riktningar torde som jag ser det vara relevanta för de flesta som sysslar med forskning om Internettexter och Internetinteraktion.

Sammanfattningsvis kan jag urskilja nödvändiga strategiska val i åtminstone två dimensioner:

- 1) Vill vi fokusera komplexitet (unikhet) eller vill vi generalisera?
- 2) Vill vi betona samband (holism) eller vill vi specialisera och betona det annorlunda?

Viljan att beskriva komplexitet bottenar som jag ser det i det etnografiska perspektivet och i en strävan att lyfta fram det osynliggjorda. Sådan forskning gagnas förmodligen av att vara så lite begreppsstyrd som möjligt, och i att vara »bottom-up« snarare än »top-down«. Motsägelsefulla resultat välkomnas och metoder skapas och omskapas ständigt. Dock ska man inte förvänta sig att man med denna hållning kan sätta in Internettexter, eller för den del teknikers anteckningslappar, i ett vidare perspektiv och relatera dem till samhällsutvecklingen på ett entydigt sätt. Generaliserandet synliggör däremot förändring och variation i ett större perspektiv, på bekostnad av nyanser och motsägelser. Dessutom riskerar man att reproducera det redan synliga och dominerande.

Viljan att betona samband kan också ställas mot en önskan att beskriva det annorlunda. Här finner vi mycket av det som normalt kallas Internetforskning med begrepp som *ergodisk*, *cyborg* och *avatar*. Sådana särskiljande beskrivningar kan fungera idealiserande, genom att betona oändliga möjligheter, men också förfrämligande genom indirekt avståndstagande beteckningar som *subkultur*⁶ och *chattspråk* (om man med det menar ett speciellt, annorlunda språkbruk).

I grunden handlar det kanske om vilka olika strategiska syften vi har med vår forskning. För att återknyta till Holméns (2003) krassa resonemang kan det i vissa sammanhang vara opportunt att hoppa på »cybertåget«, medan det i andra sammanhang kan löna sig att ansluta till en mer generell diskursteoretisk falang och beskriva det mesta – gammalt som nytt – som semiotiska realisationer av det postmoderna. För åter vissa – en minoritet dock – kan det vara rationellt att visa sig ståndaktigt motståndskraftig mot såväl tvärvetenskap som internationalisering och hellre reducera det »nya« till en knappt märkbar förskjutning i ordklassfördelningen. Vetenskapens räddning är förmodligen om dessa strategier får arenor där de kan blandas så att vi i mötet med de andra tvingas gå utanför våra paradig och samlas i en diskussion om vad det egentligen är vi studerar.

Anna-Malin Karlsson är fil. dr i nordiska språk. Hon arbetar vid Stockholms universitet och är för närvarande engagerad i projektet Skriftbruk i arbetslivet. Vid sidan av detta intresserar hon sig för språkliga och visuella uttrycksformer av olika slag, bland annat på nätet.

E-post: anna-malin.karlsson@nordiska.su.se

Webbplats: <http://www.nordiska.su.se/personall/karlsson-a-m>

Noter

1. Hur vi definierar »material« är en fråga som kunde ägnas en egen artikel. Ibland handlar det om ett teoretiskt grundat urval. Ibland är det sannolikt mer oreflekterat.
2. Observera dock att Bakhtins utgångspunkt var litteraturvetenskaplig.
3. Med format menar jag här det övergripande, hemsidan som helhet. Jfr Karlsson & Ledin 2000.
4. I Gustafssons fall finns ett resonemang om benämningen pamflett där hon konstaterar att själva ordet kom in i svenskan strax efter den period hon valt att undersöka. Den typ av texter hon studerar gick i sin samtid under beteckningen *paskiller* eller kort och gott *skrifter*. Gustafsson väljer att definiera sitt material som »skrifter på högst 40 sidor som kan betraktas som inlägg i en politisk debatt« (Gustafsson 1998:11).
5. Projektet Skriftbruk i arbetslivet / Literacy Practices in Working Life 2002–2004. Stockholm: Örebro universitet, Humanistiska institutionen och Stockholms universitet, Institutionen för nordiska språk.
<<http://www.nordiska.su.se/skriftbruk>> [2003-04-16]
6. Även om benämningen subkultur från början snarast var synonym med delkultur, och alltså var tänkt som en rent teknisk term, har den inte sällan använts för att snarare beteckna det avvikande, det som inte är mainstream.

Referenser

- BAKHTIN, M. (1986): *Speech Genres and Other Late Essays*. Austin: University of Texas Press.
- BERGE, K. L. OCH P. LEDIN (2001): »Perspektiv på genre.« *Rhetorica Scandinavica* 18: 4–16.
- BOLTER, J. D. OCH R. GRUSIN (1999): *Remediation: Understanding New Media*. Cambridge, MA: MIT Press.
- BERKENKOTTER, C. OCH T. N. HUCKIN (1993): »Rethinking Genre from a Sociocognitive Perspective.« *Written Communication* 10.4: 475–509.
- ENGBRETSSEN, M. (2000): »Hypertext: En kritisk introduksjon.« *Norsk Lingvistisk Tidsskrift* 18.1: 77–107.
- ENGLUND, B. OCH P. LEDIN (2003): *Teoretiska perspektiv på sakprosa*. Lund: Studentlitteratur.
- GARFINKEL, H. (1967): *Studies in Ethnomethodology*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.
- GUSTAFSSON, A. (1998): *Politiska pamfletter i det fria ordets slyngelålder: en textanalys av fem inlägg i den politiska offentligheten under tryckfrihetstiden (1766–1772)*. Rapport nr 18 från projektet Svensk sakprosa. Lund: Lunds universitet, Institutionen för nordiska språk.
- HOLMÉN, H. (2003): »Vetenskapen löper risk att förflyktigas – när trendtänkandet tar över.« *Tvärsnitt* 1: 42–49.

HOLMQUIST, C. OCH E. SUNDIN (1998): »In search of excellence eller att falla i farstun för det utländska.« *Tvärnsnitt 1*: 42–51.

KARLSSON, A.-M. (1998): »'Genre' instead of 'Variety'? Suggestions for a Different Understanding of Young (and Middle Aged) Verbal Interaction.« *Jugendsprache – langue des jeunes – young people's language. Soziolinguistische und linguistische Perspektiven*. Red. J. Androutsopoulos och A. Scholz. *VarioLingua 7*. Frankfurt a.M.: Peter Lang. 259–280.

KARLSSON, A.-M. (2002): *Skriftbruk i förändring: en semiotisk studie av den personliga hemsidan*. AUS. Stockholm Studies in Scandinavian Philology, 25. Stockholm: Almqvist & Wiksell International.

KARLSSON, A.-M. (2003): *Skrift och texter på bygget: en undersökning av vad och hur några byggnadsarbetare läser och skriver, verbalt och visuellt, i sitt arbete*. Rapport nr 2 från projektet Skriftbruk i arbetslivet. Stockholm: Stockholms universitet, Institutionen för nordiska språk.

KARLSSON, A.-M. OCH P. LEDIN (2000): »Cyber, hyper och multi: några reflexioner kring IT-ålderns textbegrepp.« *Human IT* 4.2–3: 15–59.
<<http://www.hb.se/bhs/ith/23-00/amk.htm>> [2003-04-16]

KRESS, G. OCH T. VAN LEEUWEN (1996): *Reading Images: The Grammar of Visual Design*. London: Routledge.

LEDIN, P. (1996): *Genrebegreppet: en forskningsöversikt*. Rapport nr 2 från projektet Svensk sakprosa. Lund: Lunds universitet, Institutionen för nordiska språk.

LEDIN, P. (1999): *Texter och textslag: en teoretisk diskussion*. Rapport nr 27 från projektet Svensk sakprosa. Lund: Lunds universitet, Institutionen för nordiska språk.

LEDIN, P. OCH S. SELANDER (2003): »Institution, text, genre.« *Teoretiska perspektiv på sakprosa*. Red. B. Englund och P. Ledin. Lund: Studentlitteratur.

MILLER, C.R. (1984): »Genre as Social Action.« *Quarterly Journal of Speech* 70: 151–167.

NORD, A. (2003): »Interdiskursivitet med runor: en diskursanalytisk undersökning av tolv uppländska runristningar.« Opublicerad B-uppsats i Fortsättningskurs i nordiska språk med historisk inriktning. Stockholms universitet, Institutionen för nordiska språk.

NORRBY, C. (1996): *Samtalsanalys: så gör vi när vi pratar med varandra*. Lund: Studentlitteratur.

NORRBY, C. (1997): »Hur länge är man ungdom – språkligt sett?« *Ungdomsspråk i Norden. Föredrag från ett forskarsymposium*. Red. U.-B. Kotsinas, A.-B. Stenström och A.-M. Karlsson. MINS 43. Stockholm: Stockholms universitet, Institutionen för nordiska språk. 213–222.

PARÉ, A. OCH G. SMART (1994): »Observing Genres in Action: Towards a Research Methodology.« *Genre and the New Rhetoric*. A. Freedman och P. Medway. London: Taylor & Francis. 146–154.

SVENSSON, J., O. JOSEPHSON OCH S. SELANDER (1996): *Svensk sakprosa: en projektbeskrivning*. Rapport nr 1 från projektet Svensk sakprosa. Lunds universitet, Institutionen för nordiska språk.

SWALES, J. (1990): *Genre Analysis: English in Academic and Research Settings*. Cambridge: Cambridge UP.

WINSOR, D.A. (2000): »Ordering Work: Blue-Collar Literacy and the Political Nature of Genre.« *Written Communication* 17.2: 155–184.